

Wrocław, 6 września 2018 roku

dr hab. Aneta Firlej-Buzon
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Informacji Naukowej
i Bibliotekoznawstwa

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Sroki

Digitalizacja dokumentów życia społecznego w polskich bibliotekach cyfrowych

opracowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Jolanty Gwioździk

z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Elżbiety Sroki napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Jolanty Gwioździk, w ujęciu najogólniejszym poświęcona została współczesnym problemom digitalizacji kolekcji dokumentów życia społecznego pochodzących z kilkadziesiątu polskich bibliotek cyfrowych zrzeszonych w Federacji Bibliotek Cyfrowych. Podjęta w dysertacji tematyka odnosząca się do relatywnie nowatorskiej, specyficznej i specjalistycznej kwestii, ważnej z punktu widzenia teorii oraz praktyki, jest nieczęsto obecna w rodzimej literaturze bibliologicznej, bibliotekoznawczej oraz informatologicznej. Pomimo intensyfikacji zainteresowania środowiska naukowego, zarówno polskiego, jak i międzynarodowego, wartością źródłową dokumentów życia społecznego, badanie, istotnego z punktu widzenia użytkowników tych zasobów, procesu przenoszenia na nośniki cyfrowe druków niekonwencjonalnych, wydaje się słabnąć od czasu realizacji John Johnson Collection: Toyota City Imaging Project (1993 – 1996). Przebieg zakończonej z sukcesem pionierskiej cyfryzacji unikatowego zbioru Johna de Monins Johnsona (1882 - 1956) opisywany był na łamach licznych periodyków bibliotekarskich, bibliotekoznawczych, archiwistycznych i in. Co ciekawe realizacją projektu zajmowali się badacze i bibliotekarze opiekujący się digitalizowanym fragmentem kolekcji Johnsona, specjalizująca się w utrwalaniu obrazów firma Kodak oraz zainteresowani zawartością faktograficzną oryginalnego zbioru, w szczególności technicznymi aspektami utrwalonych w drukach ulotnych rysunków samochodów silnikowych, pracownicy Toyota Motor Corporation. Oprócz ówczesnej współpracy nawiązanej przez bibliotekarzy z Bodleian Library, inżynierów i fotografów z firmy Kodak oraz pierwszych użytkowników cyfrowego zasobu z Toyota Motor Corporation, jedną z nieoczekiwanych konsekwencji projektu była gwałtowna popularyzacja sieciowo udostępnianego zbioru Johna

de Monins Johnsona. Zasób ten jest do dzisiaj najintensywniej zdalnie przeszukiwaną kolekcją przez użytkowników Bodleian Library.

Licząca 194 strony, posiadająca logiczną, odzwierciedlającą hierarchię problemową definiowanych i charakteryzowanych zagadnień, przemyślaną strukturę, rozprawa składa się z wstępu, czterech rozdziałów wraz z podrozdziałami oraz zakończenia. Całość tę uzupełnia formularz kwestionariusza badań, wykaz przebadanych bibliotek oraz dziewięć starannie opracowanych aneksów prezentujących m.in. definicje dokumentów życia społecznego pochodzące z literatury naukowej i fachowej, analizowane zasoby dokumentów życia społecznego przechowywane oraz digitalizowane zarówno w bibliotekach tradycyjnych, jak i cyfrowych, ze szczególnym uwzględnieniem tradycyjnych oraz cyfrowych typów wydawnictw ulotnych i okolicznościowych gromadzonych w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego oraz Bibliotece Głównej UMCS. Obszerny wykaz wykorzystanych źródeł i literatury zawiera 386 pozycji obejmujących polskie i zagraniczne publikacje z zakresu bibliotekarstwa, bibliotekoznawstwa i bibliologii, informatologii oraz naukoznawstwa, w mniejszym stopniu także innych dyscyplin. Pod względem jakościowym dobór literatury przedmiotu jest prawidłowy, Autorka wykorzystwała publikacje polskie oraz zagraniczne, najnowsze, jak również klasyczne dla badanego problemu. Na uwagę zasługuje też oryginalny projekt wraz z sieciowo dostępną makieta *Cyfrowe zbiory dokumentów życia społecznego w MGZ* opracowaną przez mgr Elżbietę Srokę z wykorzystaniem oprogramowania Axcue oraz Adobe XD, umożliwiającą m.in. wyszukiwanie proste i zaawansowane dokumentów życia społecznego, prezentację ich cyfrowych kopii, a także realizującą inne cele - promocję tytułowego regionu dzięki wirtualnej wędrówce szlakiem instytucji, które zajmują się gromadzeniem oraz udostępnianiem analizowanych w pracy wydawnictw niekonwencjonalnych (https://qhgwt5.axshare.com/#g=1&p=makieta_ca_o).

Problem badawczy i cel główny rozprawy - *zbadanie stanu digitalizacji dokumentów życia społecznego w polskich bibliotekach cyfrowych oraz zaproponowanie projektu opracowania, udostępnienia oraz promocji tych wydawnictw na przykładzie kolekcji dokumentów życia społecznego Metropolii Górnośląsko-Zagłębiowskiej* (s. 13) – został zaprezentowany we Wstępie (s. 6-16). W tej części pracy Autorka też właściwie sprecyzowała oraz uzasadniła główny przedmiot rozprawy wraz ze zwięzłą charakterystyką historii dokumentów życia społecznego poczynwszy od roku 1454/55, prezentacją ich typów określonych m.in. na podstawie spełnianych funkcji i celów użytecznych. Podobnie jak stosowana przez Doktorantkę

pracy terminologia, definiująca dokumenty życia społecznego jako (...) *obrazujące aktywność społeczeństwa w wielu dziedzinach, m.in. w zakresie działań kulturalnych, artystycznych, politycznych, gospodarczych, handlowych, religijnych, turystycznych i sportowych (...) materiały o charakterze informacyjnym, propagandowym, normatywnym i reklamowym, tworzone przez różne instytucje i organizacje* (s. 6). Elżbieta Sroka scharakteryzowała także sięgającą XIX stulecia historię badań zbiorów dokumentów życia społecznego zachowanych w bibliotekach funkcjonujących na ziemiach polskich, jak również odniosła się do intensyfikującego się od lat 50. ubiegłego wieku zainteresowania badaczy różnorodnymi typami dokumentów życia społecznego, ich wartością faktograficzną oraz problemami najnowszymi związanymi z cyfryzacją kolekcji dokumentów życia społecznego. Warto podkreślić tu słuszne spostrzeżenie Autorki, iż dotychczas opublikowana w naszym kraju literatura nt. digitalizacji materiałów niekonwencjonalnych, w szczególności tytułowych druków, ma charakter teoretyczny lub, co znacznie częstsze, prezentuje doświadczenia fachowe, cenne lecz jednostronne, rozproszone, wypracowane przez konkretne placówki realizujące określone projekty wynikające np. z tradycji gromadzenia zbiorów, możliwości technologicznych (s. 8-10). W konsekwencji sytuacja ta prowadzi do różnego rodzaju problemów m.in. terminologicznych, związanych z niejednorodnym, zależnym od doświadczeń osób opracowujących kolekcje sposobem ich opisu, co utrudnia np. przeszukiwalność opracowanych zasobów cyfrowych kolekcji druków ulotnych. (s. 10-11). Problem ten wart jest dalszych rozważań i badań.

Rozdział pierwszy (s. 17-28) rozprawy zatytułowany *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotecnej* poświęcony został w całości interesującym, kształtującym się od momentu narodzin druku, a nawet wcześniej, wzięwszy pod uwagę wspomniane przez Autorkę np. druki panegiryczne, problemom terminologicznym. W oparciu o bibliologiczną literaturę, polską oraz zagraniczną, jak również rodzaje wydawnictw niekonwencjonalnych przechowywanych w zasobach polskich bibliotek, Doktorantka zaprezentowała chronologiczny przegląd licznych prób nazewniczych podejmowanych od XIX stulecia przez uczonych, bibliografów, księgoznawców, bibliotekoznawców oraz kolekcjonerów, w tym także bibliotekarzy tworzących o podstaw kolekcje dokumentów życia społecznego w polskich bibliotekach naukowych m.in. w BZNiO. Wyszczególnieni autorzy starali się w proponowanych określeniach zawrzeć istotę formalną, treściową, typologiczną, funkcjonalną lub informacyjną heterogenicznej grupy materiałów nazwanych w połowie ubiegłego wieku dokumentami życia społecznego. Autorka słusznie dostrzegła, iż opisane w rozprawie

propozycje definicyjne formułowane bezpośrednio przez biblioteki, odnoszą się raczej do wyliczenia typów gromadzonych dokumentów (m.in. s. 25). Szkoda, iż w rozdziale pierwszym pracy nie został rozwinięty problem instytucji sprawczych, autorów tytułowych wydawnictw. Choć w wyszczególnieniach typologicznych mgr Elżbieta Sroka zwraca uwagę na związek badanych publikacji niekonwencjonalnych z różnego rodzaju sferami działalności społecznej, organizacyjnej, kulturalnej, naukowej, politycznej, gospodarczej, etc., to jednak sprawę autorstwa traktuje marginalnie. Problem ten należy rozwinąć, gdyż dotychczas nieliczni autorzy podejmowali próbę jego zbadania i arbitralnego rozstrzygnięcia, pomimo faktu, iż znane definicje dokumentów życia społecznego, określenia zawarte w cytowanych przez Autorkę informatorach, zwracają uwagę np. na zagadnienie anonimowości autorów/instytucji sprawczych inicjujących edycję druków ulotnych bądź związany z projektowanym przez autorów celem edycji wydawnictw efemerycznych tzw. charakter druków decydujący o ich przynależności do zbiorów bibliotecznych bądź archiwalnych. Szczególnie ta sprawa wymaga rozwinięcia, gdyż mgr Elżbieta Sroka kilkanaście razy (m.in. na s. 6, 48, 63, 64, 97) wymieniła w swojej pracy instytucje zainteresowane bądź ustawowo zobligowane do gromadzenia tytułowego rodzaju publikacji. Kolejną kwestią wartą dalszej uwagi jest zasygnalizowana w rozdziale pierwszym dysertacji mgr E. Sroki sprawa nowych typów, jak wymienione w pracy: *digital ephemera, born digital ephemera, art ephemera, visual ephemera* (s. 28, 63), których obecność w sieci intensyfikuje się, czego Autorka jest świadoma.

W rozdziale drugim dysertacji (s. 29-51) zatytułowanym *Dokumenty życia społecznego w zbiorach bibliotecznych* Autorka odniosła się do pragmatyki bibliotekarskiego procesu pracy z materiałami niekonwencjonalnymi. W kolejnych podrozdziałach przedstawione zostały poszczególne etapy działań skutkujących opracowaniem zorganizowanych unikatowych kolekcji źródeł ulotnych i okolicznościowych. Począwszy od motywacji oraz różnego rodzaju czynników określających możliwości biblioteki, politykę gromadzenia badanych materiałów oraz związaną z typem biblioteki specyfikę zbiorów - *pragnienie ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego (...) zabezpieczenie <<danych, które mogą być trudne do zdobycia>> (...) ze względów naukowych (...) a także uzyskanie informacji* (s. 30). Ukazana została również podejmowana na tym polu aktywność, także metodyczna, wydawnicza i informacyjna, kompetentnych w zakresie wieloletnich, często pionierskich doświadczeń w pracy z tytułowymi materiałami, posiadającymi bardzo duże zbiory, niekiedy przekraczające milion egzemplarzy dżs-ów, wybranych polskich oraz zagranicznych bibliotek narodowych, uniwersyteckich, naukowych, publicznych. W rozdziale drugim Autorka słusznie odniosła się do przeszkód towarzyszących budowaniu wartościowych, z punktu widzenia gromadzenia

źródeł do przyszłych badań naukowych, kolekcji dokumentów życia społecznego. Do najistotniejszych należy brak prawnych rozwiązań regulujących sposoby gromadzenia dokumentów życia społecznego, jak również sposoby realizowania planowego gromadzenia efemeryd np. opracowane w nowozelandzkiej Alexander Turnbull Library (s. 31). Szkoda, iż w pracy zabrakło odniesień do konsekwencji braku przepisów normujących gromadzenie druków nietradycyjnych. Deficyt regulacyjny dostrzegają także zagraniczne środowiska teoretyków i praktyków reprezentowane przez przedstawił w rozprawie Chartered Institute of Library and Information Professionals (s. 30). Z drugiej strony, zarówno w treści, jak i dzięki materiałom ilustracyjnym zamieszczonym w dysertacji, udało się Autorce nakreślić różnorodność oraz oryginalność przechowywanych w Polsce kolekcji materiałów efemerycznych, wskazać ich regionalny profil, związek z historią regionalną bądź lokalną. Kolejny ważny problem, który został zasygnalizowany w rozdziale drugim stanowi kolekcjonerstwo dokumentów życia społecznego (np. s. 34). Szkoda, iż Autorka tylko częściowo odniosła się do problemów kolekcjonerstwa, w tym prywatnego, oraz jego celów – naukowych, popularnonaukowych, hobbystycznych, sentymentalnych, zagadnień selekcji oraz wartościowania druków włączanych do zbioru i in. Problematyka ta wymaga uzupełnienia oraz dalszych intensywnych badań, gdyż niestety dostrzegalny jest brak, szczególnie polskiej literatury naukowej w tym zakresie. Z kolei, zarówno na uwagę osób zainteresowanym racjonalnym gromadzeniem wartościowych źródłowo kolekcji dokumentów życia społecznego, jak i na dalsze analizy teoretyczne, zasługują konkluzje oraz zastrzeżenia Autorki zaprezentowane na stronach 37-42. W dalszej części rozdziału drugiego mgr E. Sroka opisała również problematyczne, jak związane z gromadzeniem, istotne zagadnienia opracowania pozyskiwanych przez biblioteki dokumentów życia społecznego. Choć sprawa ta stanowiła przedmiot bibliotekarskich dyskusji od połowy ubiegłego stulecia, to rozwiązania np. wypracowane i propagowane w XX wieku jako szybkie – tzw. opracowanie grupowe dżs-ów, nie optymalizowało m.in. przeszukiwania dużych zasobów wydawnictw efemerycznych. Problem dla bibliotek stanowi wciąż sprawa jednoznacznego przyporządkowywania charakterystycznych materiałów do określonych zbiorów np. zbiorów podstawowych, zbiorów dżs, zbiorów specjalnych, (s. 41-42). Autorka przybliżyła w tym zakresie doświadczenia, dobre praktyki stosowane w bibliotekach, które w przeszłości podjęły próbę samodzielnych rozwiązań tych wciąż budzących wątpliwości kwestii. Nie zabrakło tu odniesień do pomocnego w tym zakresie standardowego i współczesnego warsztatu bibliotekarskiego, jak również wykorzystania możliwości oferowanych dzięki nowoczesnej technologii. Odrębną sprawą, którą poruszono w rozdziale drugim jest udostępnianie dokumentów życia społecznego (s. 48).

Budzący niedosyt oraz warty dalszych rozważań i badań jest problem zdalnego udostępnienia dźs (s. 49 oraz m.in. 63-64), podobnie jak liczne problemy związane z właściwym przechowywaniem różnoformatowych dokumentów życia społecznego oraz zagadnienia warunkowane uszkodzeniami wyrządzonymi unikatowym drukiem ulotnym i okolicznościowym przez czas, jak i ich konserwacja (s. 49-51).

Trzon przedstawionej do recenzji rozprawy stanowi obszerny rozdział trzeci zatytułowany *Zasoby dokumentów życia społecznego w bibliotekach cyfrowych w Polsce* (s. 63-95). Z myślą o ukazaniu znaczenia międzynarodowych zaleceń popularyzujących zdalne udostępnienie najcenniejszych dla historii świata, poszczególnych kontynentów, krajów a wreszcie regionów, druków ulotnych i okolicznościowych, Autorka przywołała rekomendacje zorganizowanej w roku 2012 konferencji *The Memory of the World in the Digital Age: Digitisation and Preservation*. Szkoda, iż we wprowadzającej części rozdziału drugiego dysertacji nie wspomniano o wcześniejszym chronologicznie, nowatorskim projekcie Biblioteki Bodlejańskiej *Toyota City*, choć mgr Elżbieta Sroka wielokrotnie w pracy przywołuje doświadczenia oxfordzkiej biblioteki w zakresie digitalizacji własnych zasobów (m.in. na s. 16, 19, 34, 63). W tej części pracy sporo uwagi poświęcono pochodzącym z końca lat 90. ubiegłego stulecia rozporządzeniom Komisji Europejskiej adresowanym do europejskich instytucji kultury, którym powierzono ochronę oraz popularyzowanie dziedzictwa kultury, w tym piśmienniczej, z wykorzystaniem technologii elektronicznej (s. 64). Autorka odniosła się również do konsekwencji wspieranych m.in. przez Ministerstwo Kultury projektów digitalizacyjnych realizowanych w Polsce w ramach Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz dotyczących bezpośrednio województwa śląskiego - Strategii Rozwoju Kultury w Województwie Śląskim na lata 2006-2020. E. Sroka określiła chronologię prac digitalizacyjnych podjętych w przebadanych bibliotekach wskazując przyczyny różnic czasowych sięgających aż 9. lat. Zarówno kalendarium, jak i daty natężenia prac digitalizacyjnych, zostały przez Autorkę w ujęciu szerszym, wykraczającym poza doświadczenia bezpośrednio analizowanych w pracy bibliotek. W tej części pracy na uwagę zasługuje podrozdział 2. *Organizacja digitalizacji dokumentów życia społecznego* (s. 67-76), w którym przedstawiono ważne informacje praktyczne z zakresu bibliotekarstwa oraz zagadnień technicznych i technologicznych procesu cyfryzacji zbiorów efemerycznych jak: kryteria i priorytety doboru dokumentów życia społecznego do digitalizacji, digitalizowane typy dźs, opracowanie cyfrowe dokumentów życia społecznego oraz wybrane aspekty techniczne digitalizacji tytułowych wydawnictw. W podrozdziale 3. *Kolekcje dokumentów życia społecznego w polskich bibliotekach cyfrowych* E. Sroka szczegółowo i rzetelnie

zaprezentowała interesujące podobieństwa i różnice kryteriów podziału charakterystyczne dla powstających kolekcji druków ulotnych w bibliotekach polskich i zagranicznych a także porządkowanie i udostępnianie cyfrowych kopii dżs w kolekcjach samoistnych lub niesamoistnych. Autorka konstruktywnie odniosła się do istotnych z punktu widzenia użytkowników zdigitalizowanych zbiorów druków efemerycznych nieścisłości utrudniających przeszukiwanie tych zasobów jak np. niejednolitość nazewnictwa (s. 81 oraz szerzej s. 86-87), niekompatybilność danych z powodu stosowania różnych zasad opracowania dokumentów przez biblioteki cyfrowe udostępniających własne metadane przez FBC (s. 85). Kluczowy dla wykorzystywania zasobów cyfrowych jest problem ich przeszukiwalności. Kwestia ta opisana została w podrozdziale 4. *Wyszukiwanie cyfrowych zbiorów dokumentów życia społecznego* (s. 84-87). Za standard uznać należy wykorzystywanie przez polskie biblioteki cyfrowe oprogramowania dLibra (z uwzględnieniem nowej wersji programu) oferującego funkcjonalne narzędzia wyszukiwawcze, w tym przeszukiwanie całego dokumentu lub informacji stosowanych do opisu zasobów dokumentów. W tej części pracy Doktorantka opisała także warte dalszych analiz wyniki badania dostępności polskich dokumentów życia społecznego w międzynarodowej, szczególnie europejskiej, przestrzeni cyfrowej (s. 85). Na uwagę zasługują konkluzje Autorki wieńczące rozdział trzeci, jak również zaprezentowane tu ilustracje dopełniające lub ilustrujące problematykę opisaną w tej części pracy (m.in. przykłady rekordów opracowania plakatów w BC UŁ, EBC, BBC, MBC). Ostatni z rozdziałów recenzowanej pracy zatytułowany *Projekt cyfrowe zbiory dokumentów życia społecznego metropolii górnośląsko-zagłębiowskiej* (s. 96-116) przedstawia teoretyczną koncepcję oraz realizację projektu, którego celem było *udostępnienie w wirtualnej przestrzeni cyfrowych zbiorów dokumentów życia społecznego Metropolii GórnośląskoZagłębiowskiej* (s. 97). Opisane w sześciu punktach interesujące założenia oraz przeznaczenie przedsięwzięcia uwzględniają m.in. kulturową i historyczną specyfikę górnośląskiego regionu np. wielokulturowość, gwarę śląską; spektrum zasobów efemerycznych gromadzonych w licznych tu instytucjach kultury i pamięci oraz udział użytkowników w rozwoju projektu (s. 103-104). O złożoności i wieloaspektowości projektu świadczą m.in. indeksy wyszukiwania i przeglądania opracowane w zasobach projektu (instytucja, miasto, wydarzenia, osoba, miejsce (zabytki, ulice), typ dokumentu życia społecznego, temat, chronologia; s. 100), jak również możliwości zapewniające wizualizację obiektów, mapowanie, tagowanie, infografiki i e-albumy, e-wystawy (s. 108). Przede wszystkim zaś możliwość promocji oraz upowszechniania zdigitalizowanych zasobów.

Uwagi dotyczące staranności edytorskiej pracy przedłożonej do recenzji

Rozprawa doktorska Elżbiety Sroki jest pod względem formalnym napisana niezwykle starannie, choć nie udało się Autorce uniknąć kilku drobnych błędów literowych czy redakcyjnych np.:

- s. 16 przypis 50 jest: Bodlein - powinno być Bodleian (podobnie w treści s. 16, 34, 159),
- s. 80 w. 8 od dołu jest: schematu. _Mogą – powinno być: schematu. Mogą.

Wniosek końcowy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Elżbiety Sroki *Digitalizacja dokumentów życia społecznego w polskich bibliotekach cyfrowych* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz spełnia wymagania Ustawy o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595 z póź. zm.). Stwierdzam, iż Autorka rozprawy jest dobrze przygotowana do pracy naukowej, posiada rozległą wiedzę teoretyczną wiedzę z zakresu bibliologii, bibliotekoznawstwa i informatologii. Rozprawa zawiera bardzo bogaty materiał egzemplifikacyjny, stanowi efekt żmudnych badań i skrupulatnej kwerendy oraz interpretacji. Sformułowane uwagi krytyczne wskazują na kwestie drugorzędne lub też znajdujące się poza obszarem zainteresowań bibliologicznych, bibliotekoznawczych i informatologicznych.

Aneta Ryś